

BENGT LANDGREN

”Der österreichische Snob”

RAINER MARIA RILKE I TYSK LITTERATURKRITIK
OCH LITTERATURHISTORIA

I JULI 1938 SPREDS i belgisk och fransk press nyheten, att Tyska rikets konstintresserade rikskansler Adolf Hitler för sitt ”örn-näste” Berchtesgaden i Salzburgalperna i sydöstra Bayern inköpt ett nytt konstverk: en byst av den 1926 avlidne författaren Rainer Maria Rilke; bysten var förfärdigad av Rilkes hustru, bildhuggerskan Clara Rilke Westhoff. Hitlers inköp av bysten väckte förvåning: ”Le Führer du troisième Reich, admirateur du poète Rainer Maria Rilke?” sporde en konfunderad skribent i *Nouvelles Littéraires* i Paris den 23 juli och emigranttyska tidningar i Frankrike reagerade med stark indignation: i *Pariser Tageszeitung* meddelades nyheten den 23 juli under rubriken ”Eine Rilke-Schändung Hitlers”.

Sommaren 1938 hade det tyska trycket på Tjeckoslovakien ökat. Hitler hotade att invadera Tjeckoslovakien under förevändningen att han måste skydda den tyskspråkiga befolkningen där, de så kallade sudettyskarna. Rilke var född i en tyskspråkig familj i Prag 1875, och i de franska tidningarna antog man, att Adolf Hitlers konstval var avsett som en hyllningsgest till sudettyskarna.

Men i så fall måste rikskanslern sägas ha gjort sig skyldig till en blunder och varit illa underrättad. Kände han inte till att Rilke beskyllts för förräderi i just sudettysk press för att han ansökt om tjeckiskt medbor-

garskap samt hyllat den tjeckiska republiken och president Masaryk? Visste inte Hitler att Rilke flytt till Schweiz undan den vita terrorn i München 1919, att han sympatiserat med Kurt Eisner och vänstersocialisterna i den kortlivade bayerska rådsrepubliken? I själva verket borde Rilke – som mer än allt annat avskydde tysk chauvinism och militarism – ha varit djupt komprometterad i nazisternas ögon. Kanske var det inte allmänt bekant i Hitlers Tyskland, att Rilke beundrat de av nationalisterna mördade politikerna Kurt Eisner och Walter Rathenau och att han umgåtts med familjen Liebknecht. Men att Rilke efter 1919 aldrig ville besöka Tyskland, att han var slavofil och frankofil och att han i sina fyra sista diktsamlingar övergått till att skriva på franska borde 1938 ändå ha varit känt också i nazistkretsar.

Men litteratur och konst kan användas till mycket – också till sådant som diktaren eller konstnären aldrig avsett och velat. Det har receptionshistorien många gånger kunnat konstatera. Och Rainer Maria Rilkes författarskap är ett utmärkt, och oroande, exempel på detta. Låt oss tills vidare inte fördjupa oss i spekulationer över de gåtfulla bevekelsegrunderna till den tyske rikskanslerns bystinköp sommaren 1938! Låt oss istället gå några år tillbaka i tiden, innan vi återvänder till Tredje riket!

Vid upprepade tillfällen under sina sista levnadsår attackerades Rilke i tysk och böhmisk högerpress. I månadstidskriften *Der Türmer* i Stuttgart infördes i juli 1925 en artikel, där Rilkes otyska sinnelag och suspekta franska förbindelser gisslades. Några veckor senare angreps han bland annat av *Das Tagebuch* i Berlin. Rilke befann sig då i Paris. Han reste tillbaka till Schweiz, där han sedan flera år varit bosatt i den franskspråkiga kantonen Valais. Han var svårt sjuk i leukemi och han avled där, på sanatoriet Val-Mont ovanför Montreux den 29 december 1926. Vid begravningen på den lilla bergskyrkogården i Raron var bara några få vänner närvarande.

På en minnesfest i Renaissancetheater i Berlin månaden därpå höll den bitske österrikiske författaren Robert Musil ett tal till Rilkes minne.

Talet – som publicerades i *Die Literarische Welt* den 28 januari 1927 – är fullt av ironier och utfall. Bland annat anklagar Musil det officiella Tyskland för att ha ägnat Rilkes död alltför liten uppmärksamhet. Rilke – enligt Musil den störste diktaren på tyskt språk sedan medeltiden – är död. Men hans död har knappast väckt lika stor uppmärksamhet i Tyskland som en ordinär filmpremiär i Berlin, säger Musil vredgat.

Men även om det officiella Tyskland höll sig i bakgrunden – riksregeringen under kanslern Wilhelm Marx hade kanske annat att tänka på vid denna tid – är det nog fel att påstå, att Rilkes död inte uppmärksammades särskilt mycket i Tyskland kring årsskiftet 1926–1927. I den rikstyska pressen från Bayern i söder till Stettin och Flensburg i norr kommenterades Rikes bortgång i ofta påfallande långa nekrologer.

Kommentarerna var i regel, som nekrologer brukar vara, positiva. Men undantag kan noteras. I den kommunistiska Berlintidningen *Die rote Fahne* karakteriserades Rilke den 30 december 1926 med vulgärmarxistisk demagogi som en av de ”kontrarevolutionära” författarna: genom sin ”romantiska fromhet” och världsfrånvända esteticism hade han i sin diktning lockat till flykt från klasskampens samhälle och dess reella problem. En sådan dikt har ingenting att säga den av kapitalet ut-sugna, kämpande och lidande arbetarklassen.

I *Vorwärts/Berliner Volksblatt* – en av den tyska socialdemokratins tongivande tidningar – möter en helt annan värdering av Rilkes insats (29.12.26). Här sägs Rilke vara samtidens störste och mest äkta diktare på tyska språket. Hans språkliga mästerskap hade, skriver den anonyme artikelförfattaren i *Vorwärts*, sin grund i att Rilke var född i ett gränsområde, Böhmen, där tyska utgjorde ett minoritetsspråk; just därför blev hans känslighet för modersmålet så intensiv, därför blev det tyska språket så dyrbart för honom. Vidare betonar artikelförfattaren, att Rilke alls inte var okänslig för de fattiga massornas hårda livsvillkor, för det sociala eländet, som han med naturalistisk skarpsynthet skildrat i exempelvis romanen *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge* (1910).

En ännu mer vördnadsfull attityd möter i den likaledes socialdemo-

kratiska provinstidningen *Volkswacht für Schlesien* i Breslau. Där kommenterades Rilkes död den 30 december 1926 i en lång artikel under rubriken "Der Dichter R.M. Rilke gestorben". Rilke var en av vår tids ytterligt få, verkligt äkta lyriska diktare, fastslår nekrologförfattaren inledningsvis. Därefter övergår han omedelbart till att fördöma den kapitalistiska samhällsordningen, som med sin själsfientliga mekanisering "binder och förtorkar" alla mänskliga relationer och skapande krafter. Särskilt lyriken, som har till uppgift att forma känslolivet, är allvarligt hotad av tidens kapitalistiska brutalitet. De tyskspråkiga lyrikerna har i denna situation antingen flytt till det förgångna, framträtt som romantiska själsaristokrater ("Geistesaristokraten") och kastat skulden för tidens förfall på folket, "ohne die sozialgesetzlichen Zusammenhänge des Zerfalls der Volkskultur im Kapitalismus zu sehen". Eller också har de tyska diktarna givit upp sina konstnärliga ambitioner och börjat skriva appeller, upprop, en dikt som "nicht mehr allzu fern vom Artikel des Zeitungsschreibens bleibt". Hit räknar artikelförfattaren politiska meningsfränder, "mit uns kämpfenden Dichter" som Richard Dehmel (död 1920) och Max Barthel.

Det finns emellertid även en tredje kategori, "enskilda ensamma gestalter" som Rilke, en lyrisk föregångare och en representant för "echte Lyrik der Gegenwart". Rilke var född i Prag, och hans språkliga känslighet och uttrycksfullhet förklaras i artikeln med att han vuxit upp i ett "blandspråkligt" område ("im gemischsprachigen Gebiet").

Hur reagerade då den konservativa tyska pressen? I en nationellt sinnad högertidning, *Ostsee Zeitung* i Stettin, markerar man (30.12.26) distans till Rilkes vänstersympatier under och efter världskriget, men vill ändå räkna honom som en av de största tyska diktarna under det senaste halvsekle, detta genom konstnärliga kvaliteter som "die Feinheit der Sprache, [...] die Wirkungskraft des Rhythmus und die [...] Tiefe der Gedanken". Den nationalistiska presskampanjen mot Rilke berörs med visst instämmande, men utan att värderingen av Rilkes insats som en av de största tyska diktarna påverkas; tidningen erinrar i detta sam-

manhang om Goethes hållning under ”befrielsekriget” mot fransmän-
nen hundra år tidigare:

Rainer Maria Rilke ist tot. Mit seinem Tode wird der Streit darüber ver-
stummen, ob man ihn als deutschen Dichter bezeichnen darf. Wir sagen:
Ja. Auch wenn seine Haltung im Krieg und in der Nachkriegszeit manch-
mal Ausdeutungen nahelegte, die den Menschen Rainer Maria Rilke nicht
gerade ehrten. Doch ist das nicht auch Goethe in den Jahren des Befrei-
ungskrieges passiert? Wir sagen: Ja.

Men intressant nog publicerade samma Stettintidning 1 januari 1927 en
artikel av en före detta frontsoldat som prisade Rilke, författaren till *Die
Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph Rilke*. Rilkes dikt hade,
berättar artikelförfattaren, räddat honom från att drabbas av det mora-
liska sammanbrott som den feiga tyska folkmajoritetens likgiltighet för
nationella värden och hjältemod berett vägen för. Genom läsningen av
Rilkes dikt, heter det, ”wurde ich frei und Soldat. Und als ich die Batte-
rie über das flandrische Schlachtfeld zu erfrischenden Taten führte, ritt
mein ‚Cornet‘ neben mir“.

Tidens oerhörda knapphet medger inte någon utförligare exempli-
fiering. Istället ska jag nu söka formulera några sammanfattande slut-
satser, som bygger på ett mera omfattande receptionsmaterial än jag här
har kunnat redovisa.

Man kan, menar jag, urskilja tre generella tendenser i Rilkereception-
en; jag tror att dessa eller liknande tendenser också skulle kunna iakt-
tas i receptionen av andra författarskap. De tendenser jag åsyftar kan
beskrivas med tre ord: *kanonisering – adoption – ideologisering*. *Kano-
nisering*: av nekrologerna kan vi utläsa att Rilkes diktning vid hans död
– han var då bara 51 år – redan börjat införlivas med en tyskspråkig (och
i viss mån även en europeisk) litterär kanon. Rilke var känd, omskriven,
hade (bland annat med hjälp av en omfattande korrespondens) etablerat
ett finmaskigt kontaktnät inom inte bara de tyskspråkiga länderna, utan
också i Skandinavien, Polen, Ryssland, Italien och framför allt Frank-

rike. Hans verk hade översatts till polska, ryska, franska och ungerska. Han sena lyrik hade ännu bara utgivits i tämligen blygsamma upplagor, men andra verk som den långa prosadikten *Die Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph Rilke* (1906) måste betecknas som poetiska best sellers: *Die Weise* hade redan 1926 utgått i mer än 300 000 exemplar, diktsviten *Das Marien-Leben* (1913) i 60 000 och *Das Stunden-Buch* (1905) i 49 000 exemplar. Kort sagt: Rilkes person och verk åtnjöt i vida kretsar kulturell prestige. Och med denna kulturella prestige följde den andra tendensen: *adoptionen*. I rikstysk press finns 1926–27 en tydlig vilja att återerövra Rilke som *tysk* diktare, två år efter den hätska presskampanjen mot hans ”otyska” franska och tjeckiska sympatier. Själv hade Rilke minst av allt velat vara tysk. Men han blev adopterad av Tyskland. Ty genom denna adoption av en berömd författare fanns kulturell prestige att vinna för det efter världskriget och Ruhrockupationen förödmjukade Tyskland.

Men det fanns flera villiga adoptivföräldrar. En rad grupper i 20-talets Tyskland ville och kunde finna just *sin* Rilke. Det är betecknande, att den Rilkedikt som nämns oftast i nekrologerna 1926–27 är *Die Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph Rilke*, som spritts bland tyska och österrikiska frontsoldater under världskriget och reciterats till pianoackompanjemang under stora uppläsningaftnar 1914–18. I den dikten och kanske också några andra kunde de tysknationella och revanschisterna se sin Rilke. Men också socialdemokraterna kunde som vi sett (för övrigt med större rätt) åberopa Rilke, liksom olika kristna grupper – katoliker likaväl som protestanter – kunde betrakta Rilke som sin diktare. Den enda fraktion som förefaller helt avvisande till Rilke är kommunisterna.

Med adoptionerna följer, slutligen, en *ideologisering* av Rilkes diktning. Denna ideologiseringsprocess blir, som vi ska se, ännu tydligare under 1930- och 1940-talet.

1930-talet är Rilkeforskningens Gründerepok, det decennium då denna forskning expanderar, börjar övergå från familjeföretag till stor-

industriell produktion. En fast grund för den kommande Rilkeforskningen lades under 30-talet genom en rad textutgåvor och breveditioner. En brevedition i sex band ombesörjdes 1936–39 av Rilkes dotter Ruth och hennes make Carl Sieber, som för övrigt aldrig tilläts träffa sin svärfar. Sieber – som var juris doktor, men saknade litteraturvetenskaplig och editionsfilologisk skolning – utgav 1932 också första delen av en Rilkebiografi. Sieber och hans hustru vakade som drakar över det stora privata Rilkearkiv de samlat. Men några litteraturhistoriker släpptes ändå in i arkivet, och andra (som den engelska germanisten Eliza M. Butler) lyckades få tillgång till det otryckta materialet där genom spioner och insidertips.

Rilke var redan kring mitten av 1930-talet, knappt mer än ett decennium efter sin död, vid sidan av Thomas Mann den kanske mest omskrivne tyskspråkige författaren i sin generation, i hög grad uppmärksam i akademisk forskning och undervisning. Större monografier över hans diktning (exempelvis Fritz Dehns *Rainer Maria Rilke*, 1934) publicerades, liksom ett stort antal dissertationer med specialundersökningar av enskilda verk eller idéimpulser; bland dessa kan nämnas Rudolf Krämers *Rilke und Bachofen* (framlagd som dissertation i Würzburg 1939) och Hans Egon Holthusens omfångsrika doktorsavhandling vid Münchens universitet 1937 om *Die Sonette an Orpheus*.

Men Rilkeforskningen och Rilkereceptionen under 30-talet påverkades naturligtvis inte enbart av källmaterialets tillväxt genom text- och brevtutgåvorna, utan i ännu högre grad av det dramatiska politiska händelseförloppet i Tyskland. Återverkningarna av nazisternas maktövertagande 1933 på uppfattningen av Rilkes diktning sträcker sig för övrigt långt in på 1970-talet.

Rilkes texter kunde således publiceras i Tyskland under hela nazitiden, och man kunde också skriva om Rilke, ge ut akademiska avhandlingar och föreläsa om hans diktning. Men detta säger inte så mycket. Som den i USA verksamme germanisten Egon Schwarz påpekat var den nazityska censuren inkonsekvent och nyckfull, dikterad av okunnighet

och arrogans, dessutom spridd på flera aktörer och grupper med inte sällan motstridiga intressen, rancuner och sympatier.

Man kan frapperas av en tydlig ambivalens i den nazistiska Rilke-receptionen. En artikel av en anonym skribent i nazistorganet *Der SA-Mann* i München den 13 januari 1939 identifierar Rilke som ”feminin” dekadensförfattare, som judevän, Frankrikesympatisör och vänsteranhängare. Till yttermera visso var redan Rilkes utseende ur rassynpunkt ogermanskt, vedervärdigt, med ”aufgeworfenen schwulstigen Negerlippen”. SA-mannens slutord är värda att citera; de demonstrerar effektivt hur i grunden främmande och motbjudande Rilkes poetiska värld måste ha tett sig i militanta oakademiska nazikretsar i det nya Tyskland:

Die nationalsozialistische Jugend [...] und mit ihr das neue Deutschland lehnen Kulturangst, mittelalterliche Weltentsagung, internationalen Pazifismus und damit unschöpferische kraftlose Ästhetennaturen, dekadente Verskünstler, weltfremde Stimmungsmacher, rassistisch minderwertige Typen und deutschfeindliche Pazifisten und Judenfreunde wie Rainer Maria Rilke ab.

Här avfyras verkligen det tunga artilleriet! Artikeln utgör ett exempel på vad poeten Gottfried Benn i sina självbiografiska anteckningar om nazi-åren kallar ”den grova tonarten” i nazisternas propaganda, den som argumenterar med ”soldatspråkets” svordomar och skymfliga tillmälen.

Men det fanns som Benn framhåller också en annan, ”mildare linje” i denna nazityska propaganda, ”eine sanfte Tour, die arbeitet mit Hölderlin und Rilke”. Rilke kunde adopteras av nazisterna för att ge fernissans glans åt den nationalsocialistiska kulturpolitiken eller nationell prestige åt det nya Tyskland eller för att begagnas i propagandan. Benn anför som exempel en artikel i en marintidskrift i november 1942, där en professor i kyrko- och folkrätt *mirabile dictu* åberopar Rikes Duinoelegier för att legitimera Tysklands krav på fritt tillträde till hamnar vid Atlanten.

Rilke kunde tillgripas i varjehanda sammanhang, för vitt skilda

syften: associeras med nationella, men också med andliga och kristna värden. Hans diktning kunde tjäna som källa för uppbyggelse och civiliserad andlighet, möjliggöra ett slags inre emigration för intellektuella under en hård, brutal epok i en diktaturstat. Ofta är gränserna inte alltid så lätta att dra mellan en sådan användning av Rilkes texter och ett försåtligt nazistiskt utnyttjande av dem i ideologiserande syfte.

Låt oss inte heller glömma detta: Att föreläsa och bedriva humanistisk forskning utan viss anpassning till den härskande ideologin (en anpassning i form av medlemskap i partiet, ”positiva”, ”nationella” inslag i föreläsningar och publicerade vetenskapliga skrifter med mera) var knappast möjligt. De som vägrade anpassa sig kunde trakasseras, hotas, avskedas från sina lärartjänster vid universiteten. En hänsynslös nazicertifiering av undervisning och forskning genomfördes. Och som vid alla certifieringar av detta slag undergrävdes forsknings- och tankefriheten; sanningen monopoliserades och förvrängdes.

Nu gjordes Rilke groteskt nog till det tyska Böhmens nationalskald. Rilkes tyskhet bevisas av att han kom från en ”rein deutschen Bauerngeschlecht”, fastslår författaren till det 1936 utgivna verket *Die großen Deutschen*; och Rilkes sant tyska sinnelag yttrade sig bland annat i att han aldrig lärde sig ett ord tjeckiska.

Rilke kom på detta vis att högst ofrivilligt och omotiverat associeras med en tysknationell ideologi och dunkla föreställningar om stammen, blodet och jorden. I andra upplagan av Josef Nadlers verk om ”de tyska stammarnas” litteraturhistoria (1941) inrangeras Rilke bland ”Die Sudetendeutschen” i ”Judestaden Prag”.

Mer försåtlig, tvetydig och svårbedömd är en studie av den kände litteraturhistorikern Hermann Pongs 1936. Pongs (född 1889) var först professor i Stuttgart, därefter i Marburg och från 1942 vid Göttingens universitet. Pongs anpassade sig snabbt till den nationalsocialistiska regimen, publicerade 1934 arbetet *Krieg als Volksschicksal im deutschen Schrifttum*. Samma år blev han redaktör för den aktade litteraturvetenskapliga tidskriften *Euphorion*, grundad 1894 av Rilkes lärare i lit-

teraturhistoria vid Carl-Ferdinands-Universität i Prag, den dynamiske August Sauer. Pongs döpte snabbt om tidskriften till det ideologiskt mera välklingande *Dichtung und Volkstum*. Det var här Pongs 1936 publicerade sin studie "Rilkes Umschlag und das Erlebnis der Front-generation".

Pongs ar angelägen om att med stöd av opublicerat källmaterial ur Carl Siebers privata Rilkearkiv korrigera den oriktiga uppgiften att Rilkes mor var judinna. Pongs gör sig också viss möda att reducera betydelsen av de sympatier för Ryssland och den slaviska kulturen som Rilke själv ofta och tydligt deklarerat.

Men Pongs egentliga ärende är ett annat. Han erkänner, att Rilke inte förefaller höra hemma i samtidens "viljeinriktade" nationalsocialistiska Tyskland och dess folkgemenskap. Men det finns, hävdar Pongs, i Rilkes diktning en hemlighetsfull kraft, som likt "en malström ur mörkare djup" verkar fördolt i tiden, i dagens tyska fosterland. Nyckeln till förståelsen av denna magiska kraft söker Pongs i den föreställning om konst och existens, som hos Rilke utgör motsvarigheter till Kierkegaards, Nietzsches och Karl Jaspers idekonstellation förnuft och existens.

Rilkes tragedi var hans hemlöshet, menar Pongs. Rilkes hembygd var ett land där befolkningen var slavisk, talade ett annat språk. Rilke måste finna en ersättning för det förlorade hemlandet i dikten, i själva språket. Det konstnarligen skapandet i det tyska modersmålets språkgemenskap får en religiös karaktär för honom. Men vägen till den skapande dikten blev en tung och svår vag, en kamp för existensen. Den innebar en konfrontation med "dem Schweren und Schwersten", en smärtsam kamp för att vinna en autentisk existens, "den Kern der Existenz", i en plötslig nåd, ett möte med "das Ganz-Andere" i ett våldsamt "Umschlag", som under de benådade januaridagarna i stormen på Duinos slottsvallar eller "orkanen i anden" på Muzot tio år senare, då Duinoelegierna äntligen kunde fullbordas.

Och det är här, i denna upplevelse av en omkastning, en plötslig erfarenhet av autentisk existens hos Rilke som Pongs vill se en djup, hem-

lighetsfull förbindelse mellan Rilkes diktning och frontsoldaternas erfarenhet under världskriget av "eine Entscheidung, einen übergewaltigen Auftrag, einen Wesensumschlag".

Det som gör Pongs studie så tvetydig är att den delvis är övertygande och skarpsynt (när han vill förankra Rilkes diktning i en existensfilosofisk tradition från Kierkegaard och Nietzsche); men samtidigt är studien djupt tvivelaktig, ideologiskt inställsam och certifierad i den obskyra och godtyckliga parallelliseringen av Rilkes inspirationsestetik och frontsoldaternas vilja att offra sina liv för fosterlandet.

Det finns i detta sammanhang kanske anledning att erinra om Martin Heideggers av läget på östfronten tydligt färgade föreläsningar vinterterminen 1942–43 vid universitetet i Freiburg om den försokratiske grekiske filosofen Parmenides. Heidegger söker här stöd i Rilkes åttonde Duinoelegi, när han vill demonstrera den ursprungliga "väsensheten" ("Wesenseinheit") mellan "det öppna" ("das Offene"), "Varat" och "sanningen", "det oförborgade" (ἀλγήθεια) i grekiskt tänkande: den sanning som det är så viktigt att begrunda i en tid, då "das Sein oder Nichtsein unseres geschichtlichen Volkes" står på spel.

Ett typiskt exempel på den snabba glidningen från en vetenskapligt fullt acceptabel till en ideologistyr, certifierad diskurs är Berlinprofessor Franz Kochs arbete *Rilkes Stunden-Buch – ein Akt deutschen Glaubens*, grundat på ett föredrag hållet i den preussiska vetenskapsakademins filosofisk-historiska klass 4 februari 1943 och publicerat i "Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften" samma år. Kochs opus inleds med en stringent och skickligt genomförd komparativ analys, som visar att Rilkes föreställningar om "der kommende Gott" – guden i vardande, den gud som skapas och växer genom människornas strävanden under årtusenden – har mycket nära paralleller i den tyske 1800-talsförfattaren Wilhelm Jordans säregna, Darwinistiskt inspirerade lärodiktning.

Rilke själv har vid upprepade tillfällen velat förknippa idén om den kommande guden med sina upplevelser av Ryssland och rysk folklig

fromhet. Men Koch är mycket angelägen att demonstrera – och här börjar glidningen mot en ideologiskt färgad framställning – att detta är fullständigt fel. Istället fullföljer Rilke en utpräglad germansk och tysk tanketradition, en tradition som sträcker sig från Meister Eckehart och den tyska medeltidsmystiken till Jacob Böhme, pietismen, Goethe och Nietzsche.

Rilkes föreställning om den kommande guden är emellertid även, skriver Koch, sprungen ur hans känsla av gemenskap med de germaniska landskapen från släktens urhem i Kärnten i söder till Worpswede i norr; den är förbunden med hembygden, arvet, blodet, den tyska jorden: ”Es ist der Weg, den deutsches Gottessuchertum immer gegangen ist”. Ty Rilkes diktning är till sitt innersta väsen tysk. Bekännelsen i den sjunde Duinoelegins slutparti – ”Erde, du liebe, ich will” – är en kärleksförklaring till den tyska jorden. Mannen från Prag, som avskydde Tyskland och flydde till Schweiz, har här transsubstantierats till en ”typisch deutscher Dichter”.

Uppmärksamhet förtjänar också de forskare av både katolsk och evangelisk-luthersk konfession (Romano Guardini, Franz Dehn med flera), som under dessa år ville associera Rilkes världs- och livsåskådning med kristna föreställningar och värden, detta trots diktarens skarpa kritik av kristendomen.

Uppenbarligen kunde en kristen tysk publik finna uppbyggelse och tröst i Rilkes diktning, inte minst i den annalkande katastrofens år efter Stalingrad, under de allierade bombattackerna mot Tysklands städer: detta visar de välbesökta ”Rilkeaftnar” under kriget med deklamationer av Rilkes dikter, som arrangerades. Framför allt tycks det att döma av tidningsreferat (liksom under det första världskriget) ha varit *Die Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph Rilke* som publiken uppskattade.

Så kom då krigsslutet 1945. I efterkrigstidens och återuppbyggnadsfasens grå verklighet i Förbundsrepubliken kunde Rilkes estetiska vision te sig verklighetsfrämmande och föråldrad, höra hemma i en annan

tidsålder. Rilke kunde förknippas med mellankrigstidens irrationalistiska strömningar, med det alltför högandliga och djupsinniga. Under kriget hade Rilke som Peter Demetz formulerat det kommit att bli ”der geheime König der deutschen Seele”, och för efterkrigsgenerationen – författarna inom Gruppe 47 – som tröttnat på denna kult framstod Rilkes diktning som förbrukad.

Härtill kom den inställning till Rilke, som formuleras i Thomas Manns föraktfulla karakteristik av sin böhmisk-österrikiske författarkollega: ”Der österreichische Snob”. Han syftade på Rilkes umgänge och flitiga korrespondens med italienska och österrikiska hertiginnor, furstinnor och grevinnor. Också för yngre författargenerationer tillhörde den småborgerlige Rilke med sin ”adelssnobbism” en förgången värld.

I den kände romanisten och modernismforskaren Hugo Friedrichs standardverk om den modernistiska lyriska traditionen i Europa, *Die Struktur der modernen Lyrik* (1956) nämns Rilke endast på några få ställen. Och plötsligt avbryter Friedrich sin objektiva, strikt vetenskapliga framställning med ett temperamentsfullt utbrott mot den ”könlöse”, feminine och affekterade diktaren, vars sena lyrik enligt Friedrich representerar ett återfall i det dionysiska ruset i en apollinisk period. Det är – förefaller det – framför allt Rilkes berättelser om hur han mottog den överväldigande inspirationsvågen februaridagarna 1922 som provocerat Friedrich:

Inspirative Ergriffenheit als alleiniger Ausweis dichterischer Qualität sank schon seit dem frühen 19. Jahrhundert im Kurs. Allerdings gibt es Nachspiele. Die öffentliche Meinung ist sogar bei ihnen hängengeblieben. Ihr bewundertes Muster ist ein deutscher Dichter des 20. Jahrhunderts, der künstlerische Größe hat, aber geschlechtslos ist. Ihm wurde das Gedicht ‚aufgelegt‘ in ‚Nachtstürmen‘, es sprang ihm ‚ins weit offene Gefühl‘, so daß ‚die Hand zitterte und die Gewebe krachten‘; nachher berichtete er dann ausführlich von ‚solchem Geworfenwerden‘ an Fürstinnen, Gräfinnen, Damen, an ‚sehr werte, liebe Herren‘, mit vielen ‚irgendwie‘ und

„irgendwo“ und mit den edelsten Genitiven. Das hat fatale Folgen gehabt und zu trüber Verwechslung dieses einen Falles mit dem Dichten überhaupt geführt.

I den andra tyska staten, i DDR, var Rilke suspekt redan som representant för en icke-progressiv borgerlig sekelskiftesestetism och ”formalism”. Naturligtvis förbättrade inte Rilkes brevväxling med aristokrater hans positioner inom den dogmatiskt marxistiska kritiken i Sovjets sätellitstat: ”Diese Gedichte sagen dem Volk nichts”.

68-rörelsens litteraturkritik var inte heller särskilt nådig mot Rilke. 1975, vid hundraårsjubileet av Rilkes födelse, såg sig Wolfgang Bittner föranlåten att tala om Rilkes ”latente faschistoide Einstellung”. Han gjorde det i en volym med andra starkt Rilkekritiska bidrag och med den symptomatiska titeln *Rilke?*

Till Rilkes försvar uppträdde en av Västtysklands ledande akademiker, filosofiprofessorn Hans-Georg Gadamer med betraktelsen ”Rainer Maria Rilke nach fünfzig Jahren” – ursprungligen ett föredrag hållet i Frankfurt am Main 1975.

Gadamer inleder sitt försvarstal med att peka på det historiska avstånd som de nu snart femtio åren efter Rilkes död skapat till hans diktning: så mycket har hänt på dessa femtio år som givit distans till och perspektiv på författarskapets texter. Gadamer varierar här ett av sina hermeneutiska huvudteman från *Wahrheit und Methode* (1960): att just tidsavståndet är produktivt, meningsskapande, att detta avstånd i tiden hjälper oss att filtrera bort tidsbundna och tillfälliga, icke-produktiva fördomar om texten.

Vad i Rilkes verk har då värde för oss, idag, femtio år efter hans död och hundra år efter hans födelse? Äger detta verk fortfarande varaktighet, bestånd (”Hat es Bestand?”), frågar Gadamer.

Kanske inte oväntat knyter Heideggerlärjungen Gadamer nu an till 30-, 40- och 50-talets existensfilosofiskt orienterade Rilkeforskning. Rilke tematiserar i sitt främsta verk, Duinoelegierna, människans existentiella ensamhet, hennes utsatthet i en tillvaro som är begränsad

till ett här och nu, där hon måste visa det avgörande modet att utan hopp hårda ut inför döden. Och detta budskap är fortfarande giltigt, det talar alltjämt till oss, kan appliceras på vår situation, hävdar Gadamer. Det är enligt Rilke människans uppdrag att mitt i sin existentiella ensamhet och utsatthet, med döden för ögonen, bevara och förvalta den värld och de ting hon har omkring sig under sitt enda liv.

En annan av Rilkes försvarare är Joachim W. Storck, som i flera arbeten energiskt, engagerat och med stöd av en massiv källdokumentation pekat på de "emancipatoriska" inslagen i Rilkes verk. Hos Storck finns en bestämd strategi: att frigöra Rilke från associationerna med det tyska och nationella, för att istället demonstrera det övernationella, gränsöverskridande, om man så vill multikulturella och progressiva i författarskapet. Rilke är "framtidens diktare" och "*ein europäischer Dichter aus Prag*".

Så har då Rilke ännu en gång adopterats, denna gång i en storfamilj, upptagits i den nya europeiska gemenskapen, i EU.

Föredrag vid Akademiens årshögtid den 19 mars 2010

REFERENSER I URVAL

- ARNOLD, H.L. (Hrsg.), *Rilke? Kleine Hommage zum 100. Geburtstag*. München 1975.
- BENN, G., *Gesammelte Werke. Band 8*. Wiesbaden 1986–89.
- BRACHER, K., SAUER, W. & SCHULTZ, G., *Die nationalsozialistische Machtergreifung. Studien zur Errichtung des totalitären Herrschaftssystems in Deutschland 1933/34* (Schriften des Instituts für politische Wissenschaft, 14). Köln, Opladen 1960.
- BUTLER, E.M., *Rainer Maria Rilke*. Cambridge (1941) 1946.
- DEHN, F., *Rainer Maria Rilke und sein Werk. Eine Deutung*. Leipzig 1934.
- DEMETZ, P., "Noch einmal: ‚René Rikes Prager Jahre‘", Demetz, P., Storck, J.W. & Zimmermann, H.D. (Hrsg.), *Rilke – ein europäischer Dichter aus Prag*. Würzburg 1998.

- DEMETZ, P., *René Rilkes Prager Jahre*. Düsseldorf 1953.
- ENGEL, M. (Hrsg.), *Rilke-Handbuch. Unter Mitarbeit von D. Lauterbach*. Stuttgart, Weimar 2004.
- FREEDMAN, R., *Life of a Poet: Rainer Maria Rilke*. New York 1996.
- FRIEDRICH, H., *Die Struktur der modernen Lyrik. Von Baudelaire bis zur Gegenwart*. Hamburg 1956.
- FÜLLEBORN, U. & ENGEL, M. (Hrsg.), *Materialien zu Rilkes Duineser Elegien. Dritter Band. Rezeptionsgeschichte*. Frankfurt am Main 1982.
- FÜLLEBORN, U., "Rilke – ein Dichter der Zukunft", *Rilke heute. Der Ort des Dichters in der Moderne*. Frankfurt am Main 1997.
- GADAMER, H.G., "Rainer Maria Rilke nach fünfzig Jahren", *Poetica. Ausgewählte Essays*. Frankfurt am Main 1977.
- GADAMER, H.G., *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Tübingen (1960) 1975.
- HEIDEGGER, M., *Parmenides* (Gesamtausgabe. II. Abteilung: Vorlesungen 1925–1944. Band 54. Hrsg. von M. F. Frings). Frankfurt am Main 1982.
- HOLTHUSEN, H.E., *Rainer Maria Rilke*. Hamburg 1956.
- HOLTHUSEN, H.E., *Rilkes Sonette an Orpheus. Versuch einer Interpretation*. München 1937.
- KINDERMANN, H., "Die Sudetendeutsche Dichtung in Kampf um die Freiheit", *Kampf um die deutsche Lebensform*. Wien 1941.
- KOCH, F., *Rilkes Stunden-Buch – ein Akt deutschen Glaubens* (Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften. Jahrgang 1943. Philosophisch-historische Klasse, Nr 2). Berlin 1943.
- KRÄMER, R., *Rilke und Bachofen*. Würzburg 1939.
- MANN, TH., *Briefe 1937–1947. Hrsg. von E. Mann*. Frankfurt am Main 1963.
- MENDE, G., "Die deutsche reaktionäre Philosophie des XX. Jahrhunderts und die deutsche Literatur", *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena. Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe*. 10 (1960/61). H. 2.
- NADLER, J., *Literaturgeschichte des deutschen Volkes. Dichtung und Schrifttum der deutschen Stämme und Landschaften. IV: Reich (1814–1940)*. Berlin 1941.
- PANTHEL, H.W. (Hrsg.), *Materialien zu Rainer Maria Rilkes Tod. Miscellen zur Rezeption seines Werkes der Jahre 1926–1928* (Abhandlungen zur Kunst-, Musik- und Literaturwissenschaft, Band 239). Bonn 1982.
- PONGS, H., "Rilkes Umschlag und das Erlebnis der Frontgeneration", *Dichtung und Volkstum* 1936.
- RADDATZ, F.J., *Rainer Maria Rilke. Überzähliges Dasein. Eine Biographie*. Zürich, Hamburg 2009.

- SCHIRMANSKY, G., "Rainer Maria Rilkes Stellung zum Soldatentum", *Soldatentum*, Heft 6, 1940.
- SCHNACK, I., *Rainer Maria Rilke. Chronik seines Lebens und seines Werkes*. I-II. Frankfurt am Main 1975.
- SCHNEIDER, M., "Intertextuelles Bestiarium. Rilkes Tiere", Stevens, A. & Wagner, F. (Hrsg.), *Rilke und die Moderne*. München 2000.
- SCHULTZ, F., "Rainer Maria Rilke 1875-1926", Andreas, W. & Schultz, W. v. (Hrsg.), *Die großen Deutschen. Neue deutsche Biographie. Band 4*. Berlin 1936.
- SCHWARZ, E., *Das verschluckte Schluchzen: Poesie und Politik bei Rainer Maria Rilke*. Frankfurt am Main 1978.
- SCHWARZ, E., "Rainer Maria Rilke unter dem Nationalsozialismus", Solbrig, I.H. & Storck, J.W. (Hrsg.), *Rilke heute. Beziehungen und Wirkungen*. Frankfurt am Main 1975.
- SIEBER, C., *René Rilke. Die Jugend Rainer Maria Rilkes*. Leipzig 1932.
- STORCK, J.W., "Emanzipatorische Aspekte im Werk und Leben Rilkes", Solbrig, I.H. & Storck, J.W. (Hrsg.), *Rilke heute—Beziehungen und Wirkungen*, Frankfurt am Main 1975.
- STORCK, J.W., *Rainer Maria Rilke: Briefe zur Politik*. Frankfurt am Main, Leipzig 1992.
- STORCK, J.W., "Rilke als Europäer", Demetz, P., Storck, J.W. & Zimmermann, H.D. (Hrsg.), *Rilke – ein europäischer Dichter aus Prag*. Würzburg 1998.
- STORCK, J.W., "Rilkes 'jubelnde Vaterlandslosigkeit'", Bauschinger, S. & Cocalis, S. L. (Hrsg.), *Rilke-Rezeptionen. Rilke Reconsidered*. Tübingen, Basel 1995.
- THEEL, R., "Analphabet des Unheils'. Rilke, der Krieg, die 'poetische Mobilmachung' und der *Cornet*", *Blätter der Rilke-Gesellschaft*, Heft 20, 1993.